

تحقیق در رازهای خط و نقاشی خط

با بررسی آثار زنده یاد رضا مافی

کاوه تیموری

▲ نقاشی خط اثر رضا مافی - اکرولیک روی بوم

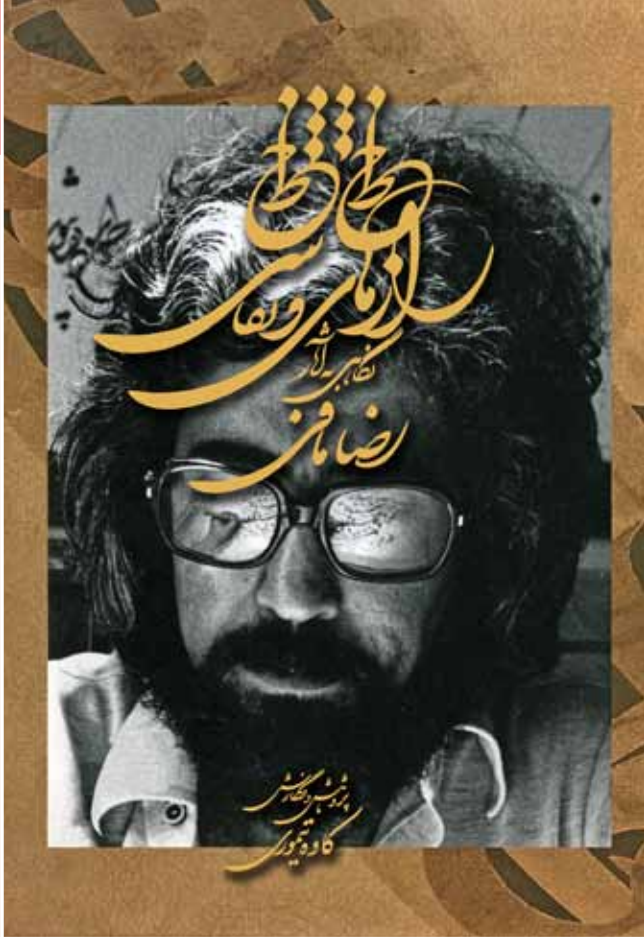
مقدمه

رضا مافی (۱۳۶۱-۱۳۲۲) هنرمند خوش‌نویس و نقاشی خط است که در ۳۹ سالگی، با کوله‌باری از تجربیات متنوع هنری، رخ در نقاب خاک کشید. مافی هنرمندی پیشرو و اثرگذار بود که در عمر کوتاه خویش آثار ماندگاری را به جامعه هنری تقدیم کرد. آثار هنری او سرشار از نوآوری و به‌کارگیری تکنیک‌های متنوع هنری بود. در خوش‌نویسی، بعد از درس‌آموزی از محضر استاد حسین میرخانی (۱۳۶۱-۱۲۸۶)، شیوه میرزا غلامرضا اصفهانی (۱۳۰۴-۱۲۴۶ ه.ق) را برگزید و به نمایندگی مطرح وی در دوره معاصر تبدیل شد.

در نقاشی خط نیز با مطالعه آثار حسین زنده‌رودی و فرامرز پیل‌آرام، در نهایت راه مستقلی را در پیش گرفت و با پدیدآوران تابلوهای معروف به «مرغ بسم‌ا...» به سبک شخصی و زبان بصری ویژه خود رسید. مافی به‌رغم ورود به دنیای نقاشی خط، هیچ‌گاه خوش‌نویسی کلاسیک را ترک نکرد و به‌همین دلیل جمع بین سنت و نوآوری بود.

از نظر اقبال عمومی نیز، هنرمندی پرتوفیق بود. امضای وی زیر آثار خیره‌کننده بود و برای مخاطبان جاذبه داشت. عموم مجموعه‌داران و علاقه‌مندان هنر معاصر، تعدادی از آثار این هنرمند را در مجموعه خود نگهداری می‌کردند. در زمان حال نیز از نظر راهیابی آثار به خانه‌ها و گالری‌های هنری پیشگام است. او را می‌توان هنرمندی مردمی دانست که با هنرش با مردم ارتباط برقرار می‌کرد. در آثار مافی حس و شور و حالی است که باید آن را ویژگی ممتاز وی به‌شمار آورد. نگارنده از چهار سال گذشته پژوهشی را در مورد رضا مافی آغاز کرد. در اینجا گزارشی از این مطالعه که در قالب کتابی با عنوان «رازهای خط و نقاشی خط، نگاهی به آثار رضا مافی» آماده شده است، ارائه می‌شود.

کلیدواژه‌ها: رضا مافی، نقاشی خط، رازهای خط و نقاشی خط

روى جلد به خط استاد جليل رسولى

پژوهش در يك نگاه

دایره مخاطبان این پژوهش (کتاب) عام است. یعنی افزون بر اهل نقاشی خط، عموم خوش‌نویسان از هنرجو تا پویندگان این هنر می‌توانند با سلوک خوش‌نویسانه یکی از سخت‌کوشان این وادی آشنا شوند.

مافی خوش‌نویسی بود که در سایه تلاش و استعداد ذاتی خیلی زود به مراحل عالی در خط رسید. به همین دلیل، مطالعه طی طریق او برای هنرجویان انگیزه‌بخش و برای پویندگان این هنر همانند آینه‌ای روحی و هنری، لحظات و خاطرات سلوک عاشقانه را یادآوری می‌کند. کتاب موضوعات و نکاتی را از تلاش وی در این زمینه بازگو می‌کند و به تکنیک‌های کاری و ابزار مورد استفاده وی می‌پردازد.

به‌عنوان نمونه، مافی در انتخاب کاغذ اصل تنوع را نیز در نظر داشت. کاغذ یا مقواهایی که وی خطوط را در اندازه‌های جلی و پارویی روی آن‌ها می‌نگاشت، الزاماً کاغذهای نرم و مقواهای گلاسه نبودند. به‌نظر می‌رسد یکی از ملاک‌های انتخاب کاغذ یا مقوا برای مافی، رنگ‌پذیری و داشتن زمینه لازم برای پردازش‌ها و رنگ‌آمیزی‌های بعدی بود. زیرا برای مافی نگارش با قلم تنها یک مرحله از آماده کردن تابلو به‌شمار می‌آمد و برای مراحل بعدی کار، باید کاغذ و مقوا تناسب لازم را می‌داشتند. با این حال وی روی مقواهای خشک با قدرت خیره‌کننده‌ای نوشته است و در کتاب «رازهای خط و نقاشی خط» می‌توان نمونه‌های قابل توجهی را با این ویژگی به تماشا نشست.

پرسش‌هایی از این دست که چگونه به این بلوغ هنری رسید، با کندوکاو در آثار مافی و ذکر مواردی که اهل فن در مورد وی یادآور شده‌اند قابل پاسخ دادن است. چنین پرسش‌هایی موضوع محوری این پژوهش بوده‌اند.

کثرت کار و مشاقی زیاد ویژگی مافی بود. خوش‌نویسی که توانمندی سنت خوش‌نویسی را در انگشتان خود داشت و در عین حال، بارش ایده‌ها در ذهن بی‌قرار او آثار متنوعی را رقم می‌زد. به‌طور طبیعی بخش قابل توجهی از وقت او برای پرورش همین ایده‌ها و کاربست تکنیک‌های متفاوت برای شکل‌بندی نهایی تابلو و اثر هنری او صرف می‌شد. با تمام این احوال، او همیشه اصل تولید هنری را بر خط اصیل و اصالت آن قرار می‌داد. درسی که از سلوک مافی پشت صحنه

تابلوهای فراوان او می‌توانیم بیاموزیم، همین حفظ اصالت اولیه بود که برای جوانان پیام روشنی دارد. کتاب نمایی از این ویژگی‌های مهم را بازخوانی کرده است.

ارائه آثار جدید

کتاب «رازهای خط و نقاشی خط» از نظر تصویری غنی و پرتعداد است. در مجموع نزدیک به ۳۷۰ تصویر متنوع در کتاب مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

از نظر دسته‌بندی می‌توان در مرحله اول به آثار خود مافی پرداخت. از کل تصاویر کتاب، ۲۵۰ تابلو به رضا مافی تعلق دارند. از این تعداد، ۲۳۰ اثر از قطعات متنوع نستعلیق، شکسته و نقاشی خط مافی هستند. نکته قابل توجه در این آثار آن است که بیش از ۱۵۰ تابلو یعنی ۶۵ درصد برای اولین بار در یک مجموعه گردآوری شده‌اند.

این نکته نشان می‌دهد که بحمد... اهتمام محقق در پیگیری آثار مافی به نتیجه رسیده و جامعه هنری و علاقه‌مندان خط و خوش‌نویسی و نقاشی خط می‌توانند آثار دیده نشده مافی را به نظاره بنشینند. طرح این نکته ضروری است که بعد از فوت مافی (چهارم مهرماه ۱۳۶۱)، قیمت آثار وی بالا رفت و در بازار خرید و فروش آثار هنری، تابلوهای مافی تاکنون نیز پیشگامی را در فروش حفظ کرده است. همین موضوع باعث شد که از همان سال‌ها جعل و مشابه نگاری برای

جدول فراوانی تصویرهای کتاب رازهای خط و نقاشی خط، نگاهی به آثار رضا مافی

تعداد آثار دیگران	تعداد آثار جدید مافی	تعداد تصاویر چهره مافی	تعداد کل آثار مافی	تعداد کل تصاویر کتاب
۱۲۰ اثر	۱۳۰ اثر	۲۰ اثر	۲۵۰ اثر	۳۷۰ اثر

آثار وی رخ دهد. شاید تعداد بسیار اندکی (۲ یا ۳ مورد) از کارهای جعلی نیز در این مجموعه راه یافته باشند که به نوعی اجتناب‌ناپذیر بوده است.

۲۰ تصویر از چهره مافی از جوانی تا آخرین لحظات حیات در کتاب آمده است که چهره‌های مافی را در سال‌های متفاوت به مخاطب عرضه می‌دارند. بخش قابل توجه دیگری از کتاب که از نظر تصویری بسیار اهمیت دارد، بخشی است که به استفاده تحلیلی و توصیفی از ۱۲۰ اثر از آثار خوش‌نویسان قدیم و معاصر و هنرمندان مطرح نقاشی خط اختصاص دارد.

برخی از این آثار نیز برای اولین بار به چاپ می‌رسند. محقق به تناسب گفت‌ووشنود و استفاده از دیدگاه‌های هنرمندان در مورد مافی، به درج آثاری از آنان اهتمام ورزید و بر این اساس، آثار هنرمندان مطرحی چون سهراب سپهری، محمد احصایی، حسین زنده‌رودی، فرامرز پیل‌آرام، جلیل رسولی، غلامحسین امیرخانی، کیخسرو خروش، علی شیرازی، نصر... افجه‌ای، و هنرمندان جوان دیگری چون عین‌الدین صادق‌زاده، هادی روشن‌ضمیر، امیرعاملی، محمدصادق احدپور و حبیب رضانیور مورد استفاده قرار گرفته و به غنای تصویری کتاب کمک شایانی کرده‌اند. برای نمونه، از استاد احصایی ۳۵ اثر، از استاد شیرازی ۱۴ اثر، از حسین زنده‌رودی ۱۰ اثر، از فرامرز پیل‌آرام ۸ اثر، از استاد رسولی ۸ اثر و از استاد امیرخانی ۷ اثر در این مجموعه در کنار آثار دیگران به طبع رسیده‌اند. به این ترتیب، خواننده به راحتی می‌تواند مواد اولیه لازم را از نظر بصری در اختیار داشته باشد و از آن‌ها در مطالعات و پژوهش‌های ثانویه خود بهره بگیرد.

اهمیت مطالعه آثار مافی

در دوره کنونی مروری بر منحنی هنری مافی از چند جهت برای رهروان هنر خط و نقاشی خط ضرورت پیدا می‌کند که تنها به دو دلیل مهم آن توجه داده می‌شود:

- اول آنکه با توجه به گرایش به آثار و خطوط قدما، یا به عبارت دیگر، شکل‌گیری نهضت بازگشت به آثار قدما، علاقه‌مندان باتجربه ارزنده و موفق رضا مافی در مواجهه هشیارانه با شیوه میرزا غلامرضا آشنایی بیشتری پیدا می‌کنند.

بخشی از نقاشی خط اثر رضا مافی

سیاه‌مشق اثر رضا مافی

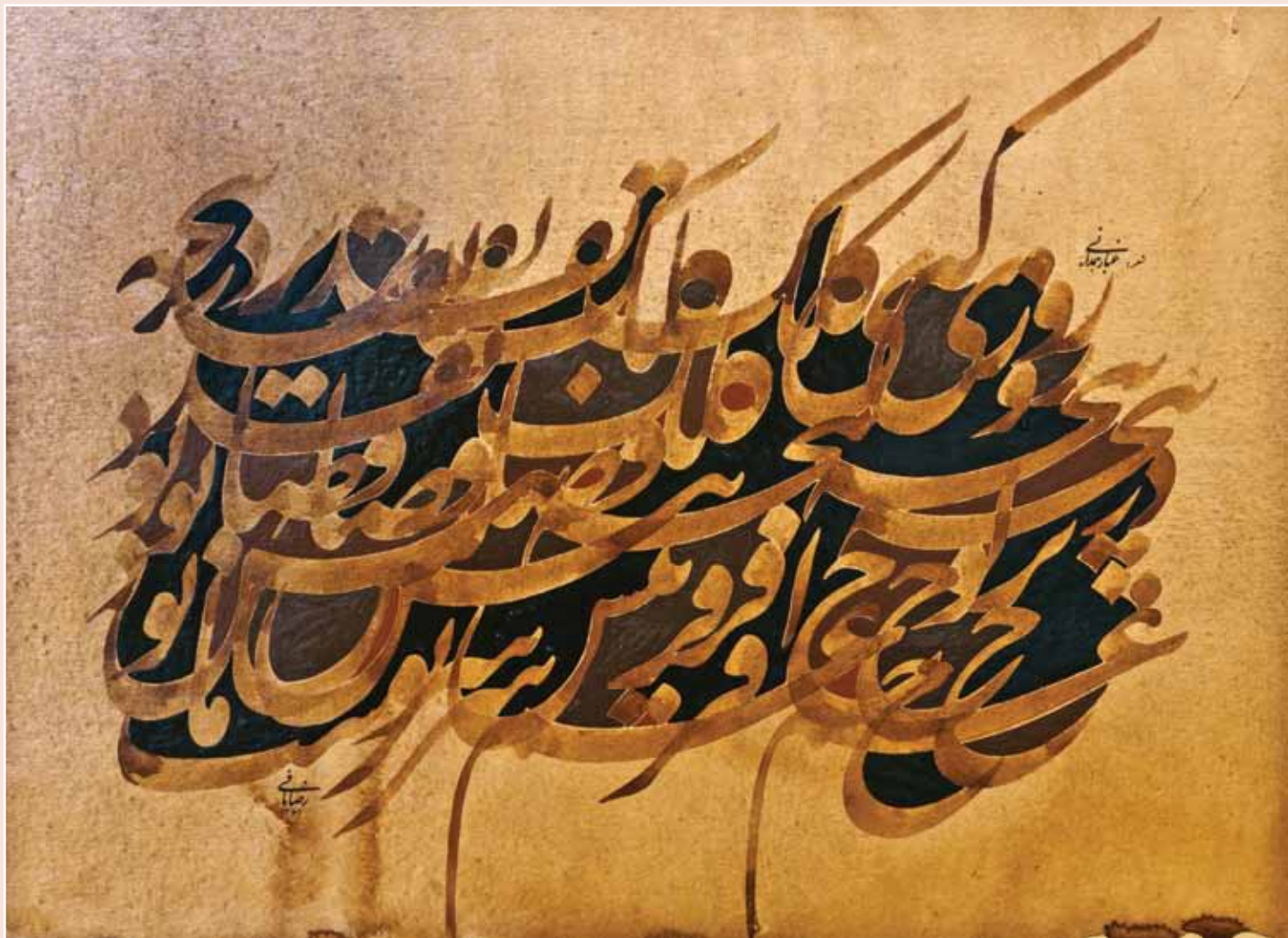

● دوم آنکه سلوک هنری مافی به‌عنوان هنرمند نقاشی خط می‌تواند به مثابه تجربه‌ای ارزشمند برای جماعتی از جوانان به‌کار آید؛ به‌خصوص که در دوره‌ی ما، گرایش به نقاشی خط افزایش قابل توجهی یافته است. این نکته امری مثبت و قابل توجه است و ما را امیدوار می‌سازد که از میان رهروان سخت‌کوش روزگارمان افرادی بتوانند به هنرمندانی تأثیرگذار در زمانه‌ی خود تبدیل شوند.

هنر نقاشی خط تیغ دودمی است که می‌تواند با آفاتی چون ناآگاهی از مراحل کار و لوازم و زمینه‌های آن، رهرو علاقه‌مندان را سرخورده و یا هنر او را از عمق لازم فرهنگی و هنری تهی کند. از این حیث، بازخوانی تجربه‌ی مافی که در عمری کوتاه، تأثیر‌پذیری از خود برجای نهاد، ضروری است و در کنار مطالعه و شناخت سلوک هنری سایر بزرگان می‌تواند جورچین لازم را برای شکل دادن به بینش هنری رهروان این وادی فراهم سازد. مافی در درون سنت خوش‌نویسی، با نگاه ویژه به میرزا غلامرضا، راه‌های تازه‌ای گشود که در تابلوهای نقاشی خط او نیز تبلور یافته است. مافی مواد خام حروف و کلمات را پس

از «ورز هنری» به مقوله‌ی خوش‌نویسانه‌ی مورد نظرش تبدیل می‌کرد. در سیاه‌مشق‌های قلم‌انداز تا قطعات قرص و محکم و آثار خط نقاشی او، تلاش برای گشودن راه‌های تازه مشهود است. آثار این هنرمند فرصتی برای تأمل نسل هنرمندان امروز نقاشی خط است تا سلوک فشرده و پیام‌ماندگار او را بشناسند. طومار زندگی هنری رضا مافی که در ۳۹ سالگی بر اثر فقدان او درهم پیچیده شد، نیمه‌ی نانوشته و ناکشیده‌ای داشت که می‌توانست تا امروز تداوم یابد و جامعه‌ی هنری شاهد ذوق‌ورزی و هنرآفرینی او باشد. به هر تقدیر، مافی در عمر کوتاه هنری، تجربیات عمیق خویش را با درون‌مایه‌ای غنی برای نسل پس از خود به یادگار گذاشت که به علت حساسیت کم‌نظیر او، سرمایه‌ای قابل مطالعه و تأمل محسوب می‌شود.

بزرگداشت هنر مافی در زمان حیاتش آن‌گونه که باید و شاید رخ نداد، اما این برگ سبز پس از ۳۰ سال از درگذشت وی، تلاشی است برای اینکه مسیر حرکت هنری او را به جوانان بازشناساند تا با سلوک عاشقانه‌ی او آشنایی بیشتری یابند. سلوکی که برای مافی از سنت خوش‌نویسی آغاز می‌شود و

روی آوردن وی به هنر نقاشی خط بررسی شده است. در این فصل به‌طور ویژه نگارنده از مصاحبت تعداد قابل توجهی از اهل هنر و صاحب‌نظران بهره گرفته و لذا نکات مؤثر و مفیدی در مورد شخصیت هنری زنده‌یاد مافی ارائه داده است.

فصل سوم ویژگی‌های فنی در خط نستعلیق مافی را بررسی کرده است. از آنجا که مافی در منش و شخصیت هنری تحت تأثیر زنده‌یاد سهراب سپهری بود، مطالبی در این مورد نیز ارائه شده است. در این فصل تأثیر ماندگار مافی بر خوش‌نویسی و نقاشی خط معاصر بررسی شده و مقایسه‌ای تطبیقی نیز با استادان نامدار به اجمال انجام گرفته است.

در فصل چهارم تلخیص مطالب پیش گفته ذکر شده و در فصل پایانی نیز گزیده آثار مافی با پیگیری‌های لازم عرضه شده است.

به نوآوری‌های بدیع و تازه می‌انجامد و اگر روزگار دست او را از تکاپو و تلاش باز نمی‌داشت، بی‌شک آینده درخشان‌تری پیش روی او بود.

فصل بندی کتاب

کتاب «رازهای خط و نقاشی خط، نگاهی به آثار مافی» در پنج فصل سامان یافته است. در فصل اول نگارنده زمینه‌های اجتماعی، هنری و گرایش مافی را به خط و خوش‌نویسی همراه با مراحل تحول هنری او مورد توجه قرار داده است. تا حد امکان هم با بررسی منابع سعی داشته است تصویری روشن از پس‌زمینه ذهنی مافی جوان ارائه کند.

در فصل دوم، شیوه و شگردهای هنری مافی با بررسی روش کارش و سال‌های تجربه‌اندوزی او مورد توجه قرار گرفته و

▲ نقاشی خط با خط شکسته اثر رضا مافی

▼ مرغ بسم ... قرینه اثر رضا مافی

در کتاب از نظر به دست دادن نمونه‌هایی از آثار نقاشی خط طراز اول، اهتمام جدی به کار رفته است. خواننده علاقه‌مند در کنار موضوع محوری کتاب، در پس‌زمینه آن می‌تواند نقاشی خط معاصر ایران را همراه با آثار بزرگان آن از نظر تطبیق و مقایسه مطالعه کند. به همین دلیل کتاب علاوه بر شرح و بسط عمیق سلوک رضا مافی، نمایی از نقاشی خط معاصر ایران را نیز به نمایش گذاشته است. با در نظر داشتن اصل مطالعه تطبیقی، نستعلیق استاد مافی با خطوط بزرگانی چون استاد امیرخانی، استاد احصایی، استاد رسولی و استاد خروش مقایسه شده است و تمایزها و تشابهات تا حد امکان با ارائه نمونه‌های لازم به بحث گذاشته شده‌اند.

برای آن دسته از آثار مافی که در کتاب درج شده‌اند، سعی شده است به‌طور تقریبی سیر تاریخی در ارائه آن‌ها مورد توجه قرار گیرد. این تعداد قابل توجه که در واقع به روایتی آن‌ها را می‌توان یک سوم از کل آثار مافی به‌شمار آورد، نمونه‌ای نمایان از دوره‌های کاری هنرمند است. لذا برای تحلیل‌های ثانویه و نقد و بررسی‌های تازه، فرصتی را برای علاقه‌مندان و پژوهشگران فراهم می‌کند تا از این طریق بتوانند مطالب ناگفته و دستاوردهای تازه‌ای را در آثار مافی جست‌وجو کنند.

بدون تردید روایت‌ها و دریافت‌های متفاوت هر کدام از محققان، با توجه به نوع خاص نگاهشان، می‌تواند زوایای متفاوتی از کارهای مافی را ارائه دهد که به جذابیت تحلیل و علاقه‌مندی مخاطب منجر شود.

از خاطر نباید برد که در جمع‌آوری آثار و نقد و بررسی شخصیت هنری مافی، آن هم پس از گذشت ۳۰ سال، محقق با پیگیری‌های زیاد به این میزان از آثار و اطلاعات دست یافته است. این موضوع دشواری کار را در شیوه‌های تحقیق مبتنی بر پیگیری نشان می‌دهد. اما موتور محرک چنین مطالعاتی، همان عشق و علاقه و هم‌نفسی با موضوع تحقیق است. از منظر موانع تحقیق نیز، بودند افراد دور و نزدیکی که در جریان تحقیق از ارائه کارهای مافی امساک می‌کردند، در حالی که به میزان و عشق و علاقه محقق نیز وقوف داشتند. در عین حال، افراد همدل و آگاهی نیز بودند که با همراهی و همیاری زمینه امیدواری و دل‌خوشی محقق را فراهم می‌ساختند. از جمله این افراد برادران استاد مافی بودند که همراهی ارزشمندی از خود نشان دادند. تمام این موارد در جریان پژوهش‌های هنری، در نهایت شیرین و خاطره‌آفرین هستند و کار را با توجه به زیبایی‌های هدف جاذبه‌دار و دلنشین می‌کنند.

شاید این کتاب بتواند فرصتی برای غنی‌ساختن سواد بصری و تحلیلی مخاطبان فراهم آورد. به‌طور ویژه، علاوه بر

خوش‌نویسان و هنرمندان، دانشجویان دوره‌های لیسانس و فوق‌لیسانس گرافیک و ارتباط تصویری می‌توانند بر دانسته‌های خود از کاربردهای خط در گرافیک به‌وسیله تصویرهای این کتاب بیفزایند. این کتاب برای هنرمندان و علاقه‌مندان به گرافیک، نمونه شایانی از آثار هنرمندان پیشرو و نوآور را به نمایش می‌گذارد. به همین دلیل می‌توان آن را به‌عنوان مرجعی مکمل برای حوزه گرافیک نیز به حساب آورد. با این حال، محقق معترف است که نباید اثر فعلی را مطالعه‌ای کامل دانست. امیدوارم روح عاشق رضا مافی از انجام این کار خشنود باشد.

